

ԲԱՆԲԵՐ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ

ISSN 1829-054X

Matenadaran
Mesrop Mashtots Institute of Ancient Manuscripts
and “Friends of the Matenadaran” Benevolent Fund express their
gratitude to “JTI ARMENIA” CJSC
for supporting the publication of this volume

Մատենադարան
Մեսրոպ Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի ինստիտուտը և
«Մատենադարանի բարեկամներ» բարեգործական հիմնադրամը
երախտագիտություն են հայտնում «ՋԵՅ ԹԻ ԱՅ ԱՐՄԵՆԻԱ» ՓԲԸ-ին
սույն հատորի հրատարակությանն աջակցելու համար

MATENADARAN
MESROP MASHTOTS INSTITUTE OF ANCIENT MANUSCRIPTS

BULLETIN OF MATENADARAN
38

Yerevan – 2024

МАТЕНАДАРАН
ИНСТИТУТ ДРЕВНИХ РУКОПИСЕЙ ИМЕНИ МЕСРОПА МАШТОЦА

ВЕСТНИК МАТЕНАДАРАНА
38

Ереван – 2024

ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ
ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑԻ ԱՆՎԱՆ ՀԻՆ ՁԵՌԱԳՐԵՐԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ԲԱՆԲԵՐ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ

38

Տպագրվում է Մեսրոպ Մաշտոցի անվան
Մատենադարանի գիտական խորհրդի որոշմամբ

Խմբագրական խորհուրդ՝ Գոհար Մուրադյան (գլխավոր խմբագիր),
Վահան Տեր-Ղևոնդյան, Կարեն Մաթևոսյան, Օլգա Վարդազարյան, Վահե
Թորոսյան, Թեո վան Լինտ, Արմեն Մովսեֆյան, Արտաշես Շահնազարյան,
Գուրգեն Գասպարյան, Նազենի Ղարիբյան, Արուսյակ Թամրազյան, Հայկ
Համբարձումյան:

«Բանբեր Մատենադարանի» 38, Մեսրոպ Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի
ինստիտուտ. Երևան, 2024, 352 էջ:

**ԴՎՎԻԹ ԵՊՍ. ԳԵՂԱՄԵՑԻՆ ԳՐԻՉ, ԹԵ՛ՆՈՐ
ՍՔԱՆՉԵԼԱԳՈՐԾ ՄԻԵՎՆՈՒՅՆ ՁԵՌԱԳՐՈՒՄ
(ՄՄ 3812, ՀԱՅՍՄԱՎՈՒՐՔ)**

Բանալի բառեր՝ Հայսմավուրք, Դավիթ Եպիսկոպոս, Դավիթ Գեղամեցի, միջնադարյան բանաստեղծ, եկեղեցական գործիչ, գրիչ, սքանչելագործ, Պատմություն Դավիթ Գեղամեցու, վարք, վարքագրություն, «Ողբք ի Ջուղա»:

Հոդվածի¹ նպատակն է քննել Դավիթ Եպիսկոպոս Գեղամեցու ընդօրինակած Հայսմավուրքում (ՄՄ 3812) նրա գրիչ լինելու հարցը, քանի որ նույն ձեռագրում առկա է նաև «Պատմութիւն սուրբ Եպիսկոպոսին՝ Դավթի Գեղամեցոյ նոր սքանչելագործին» խորագրով նյութ:

Դավիթ Եպս. Գեղամեցին 16-17-րդ դդ. հայ միջնադարյան բանաստեղծ և եկեղեցական գործիչ է: Ծնվել է Գեղամա լեռների արևելյան փեշերին գտնվող Ջորագյուղ գյուղում, որտեղից էլ ստացել է Գեղամեցի մականունը: Եպիսկոպոս է ձեռնադրվել 1575 թվականին, եղել է Խորոտկա վանքի առաջնորդ: Նրա գործերից առավելապես հայտնի է «Ողբք ի Ջուղա» երկը, որը գրվել է 1610 թվականին: Այս երկում Դավիթ Գեղամեցին նկարագրում է Շահ Աբասի իրականացրած հայերի բռնի տեղահանությունը մասնավորապես Ջուղայից, նաև Գանձակի, Շամախու և Շիրվանի դեպքերը, ականարկ կա հարևան Վրաստանի որոշ բերդերի գրավման մասին ևս (Թիֆլիս, Գորի):

Հայ մատենագրության մեջ Դավիթ Գեղամեցին հայտնի է նաև որպես ձեռագրի ընդօրինակող-գրիչ: Խոսքը նաև վերը նշված Հայսմավուրքի մասին է, որի գրչության թվականը ևս 1610-ն է. ձեռագիրն ընդօրինակվել է Ղարամուրատ

* Մերոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարան, hiritsyan@gmail.com, գիտաշխատող, հոդվածը ստանալու օրը՝ 30 մայիսի, 2024, հոդվածը գրախոսելու օրը՝ 27 հոկտեմբերի, 2024:

¹ Երիտասարդական 9-րդ գիտաժողովի նյութերից (նվիրված Հրաչյա Թամբազյանի ծննդյան 70-ամյակին, 23-25 նոյեմբերի, 2023):

գյուղում (Ձականա երկիր)՝: Ըստ ՄՄ 3812 ձեռագրի³ գրչության ժամանակի հիշատակարաններին՝ այն ընդօրինակվել է երեք գրչի ձեռքով՝ Դավիթ եպիսկոպոսի, Հովասափ երեցի և Եսայու: Նշված ձեռագրի ծաղկողը, այլ ձեռագրերի մանրանկարներից դատելով, ամենայն հավանականությամբ կրկին Դավիթ եպս. Գեղամեցին է⁴:

Հոգվածում փորձել ենք պարզել վերը նշված «Պատմութիւն սուրբ եպիսկոպոսին՝ Դավթի Գեղամեցոյ նոր սքանչելագործին»⁵ բնագրի առկայության խնդրահարուց հարցը Դավիթ եպիսկոպոսի ձեռքով ընդօրինակված ձեռագրում (տե՛ս նկ. 1-2): Այս նյութը գրիչը գետեղել է Հայսմավուրքի հիմնական միավորներից անմիջապես հետո որպես Հայսմավուրքի մաս՝ մինչ բուն գրչության ժամանակի հիշատակարանը: Ավելին, ձեռագրում առկա է նաև Դավիթ Գեղամեցու «Ողբք ի Զուղա» չափածո երկը (սկիզբը և վերջը թափված՝ մեկէջանոց հատված): Չնայած այն հանգամանքին, որ և՛ «Յուցակ ձեռագրաց»-ում⁶,

2 Թ. Հակոբյան, Ստ. Մելիք-Բաշխյան, Հ. Բարսեղյան, Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հ. 2, Երևան, 1988, էջ 259 (Ձական գավառ) և հ. 3, Երևան, 1991, էջ 536-537 (Ղարամուրատ գյուղ):

3 ՄՄ 3812 ձեռագիրը նախապես եղել է էջմիածնի Մատենադարանի 1910-1915 թթ. հավաքածուի մաս (Սևանա անապատի գրատնից բերված 104 ձեռագրերի շարքում), որտեղից էլ արդեն ավելի ուշ բերվել է Երևանի Մատենադարան. այս մասին մանրամասն տե՛ս Յուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան Մատենադարանի, հ. Ա, կազմեցին՝ Օ. Եգանյան, Ա. Զեյթունյան, Փ. Անթաթյան, ներածությունը՝ Օ. Եգանյանի, խմբագրությամբ՝ Լ. Խաչիկյանի, Ա. Մնացականյանի, Երևան, 1965, էջ 72-89: Ձեռագրի արտաքին նկարագրության տվյալներն են ԳԲԻՁ՝ Դավիթ եպս. Գեղամեցի, Հովասափ երեց (փոխնիփոխ՝ 1ա-480ա, 517ա-518ա), Եսայի (480ա-516բ): ԾԱՂԿՈՂ՝ Դավիթ եպս. Գեղամեցի: ՍՏԱՅՈՂ՝ Աղաբաբ: ԹԵՐԹ՝ 518+1 (կրկն.՝ թ. 1, սևով էջակալում՝ ա-գ, որ է՝ 241բ-4ա, մատիտով հետագայի էջակալում՝ 1-1034, որ է՝ 1ա-518բ). չգրված՝ 1բ, 1գ: ՊՐԱԿ՝ Ա-ԽԴ×12 (Ա 15, Գ 11, ԻԱ 6, ԽԴ 7): ՆՅՈՒԹ՝ թուրք. լուսագծերով: ՄԵԾՈՒԹՅՈՒՆ՝ 39×25,5: ԳՐՈՒԹՅՈՒՆ՝ երկայուն (32,5×19,5): ԳԻՐ՝ բլրագիր:

4 Աստղիկ Գևորգյանը ձեռագրիս նկարագրողը թեականորեն համարում է Դավիթ եպիսկոպոսին՝ վկայակոչելով ԺՁ դարավերջին՝ վերջինիս ընդօրինակած ՄՄ 8867 և ՄՄ 6376 ձեռագրերը, որտեղ Դավիթ եպիսկոպոսը նաև ծաղկողն է (տե՛ս Ա. Գևորգեան, Անանուն հայ մանրանկարիչներ. մատենագիտութիւն, IX-XVII դդ., Գահիրե, 2005, էջ 389, չմ. 542, ծնթ. ը): Վերոնշյալ ձեռագրերից ՄՄ 6376-ում մանրանկարի տակ մակագրված է Դավիթ եպիսկոպոսի անունը (198բ), ՄՄ 8867-ում վերջինս նշված է գրիչ (299բ), իսկ մանրանկարչությունը՝ հար և նման ՄՄ 6376-ի մանրանկարչությանը: Վերը նշված ձեռագրերի մանրանկարների համեմատությունը ձեռագրիս մանրանկարչության հետ՝ թույլ տվեց վստահաբար եզրակացնելու (արվեստաբաններ Դավիթ Ղազարյանի և Սեդա Մանուկյանի հետ խորհրդակցելով), որ Դավիթ եպս. Գեղամեցին նաև սույն ձեռագրի ծաղկողն է:

5 Այսուհետ՝ «Պատմութիւն...»:

6 Յուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան Մատենադարանի, հ. Ա, էջ 1089 (այստեղ գրիչների շարքում նշված է «Դավթ եպս.», իսկ բննվող նյութը թեականորեն վերագրած է գրչին՝ «Բվնդ. նակ՝ Վարժ Դասի Գեղամեցոյ (գրչի)»), «Ողբք ի Զուղա» երկի առիթով արձանագրված է «Դավթ գրչի Վասն տեղանգնութեան Զուղայեցոց (չափ.)»:

և՛ «Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ»-ում⁷, և՛ Ղևոնդ Ալիշանի «Հայապատում»-ի⁸ մեջ Դավիթ Գեղամեցին արդեն համարված էր ՄՄ 3812 ձեռագրի գրիչը՝ «Պատմութեան...» առկայությունը կասկած հարուցեց, թե իրապե՞ս Դավիթ Գեղամեցին նաև ձեռագրի գրիչն է: Քանի որ թերևս անհավանական է, որ գրիչն իր կենսագրություն-պատմությունը գետեղեր իր ընդօրինակած Հայսմավուրքում՝ այլ սրբերի շարքում՝ իրեն կոչելով «նոր սքանչելագործ», «այս հրաշագործ եպիսկոպոսն» և այլն:

Կասկած է հարուցում նաև այն, որ գրչության ժամանակի հիշատակարանում (517ա) Դավիթ եպիսկոպոսն իրեն ոչ մի անգամ չի կոչում Գեղամեցի: Փորձեցինք այլ վկայություններ փնտրել առ այն, որ այստեղ նշված Դավիթ Գեղամեցին և գրչության հիշատակարանում նշված Դավիթ եպիսկոպոսը երկու տարբեր անձեր են, և որ ամենայն հավանականությամբ, ձեռագրի գրիչներից Դավիթ եպիսկոպոսը գրել է իրեն ժամանակակից Դավիթ Գեղամեցու մասին և ձեռագրում ներառել նաև վերջինիս ողբը՝ «Ողբք ի Ջուղա»: Սակայն այս վարկածը բացառվում է, եթե հաշվի առնենք ձեռագրական, փաստագրական և այլ տեղեկություններ Դավիթ Գեղամեցու կյանքի և գործունեության վերաբերյալ:

Ձեռագիրը մանրամասն ուսումնասիրելիս մենք ևս հանգեցինք այն եզրակացությունը, որ Դավիթ Գեղամեցին և Դավիթ եպիսկոպոսը պետք է որ նույն անձը լինեն: Մեր այս եզրահանգման հիմնական փաստարկները հետևյալն են՝ «Ողբք ի Ջուղա» երկի հրատարակությունների մեջ Դավիթ Գեղամեցին նշում է Աղաբաբի⁹ անունը, որը նաև ՄՄ 3812 ձեռագրի ստացողն է¹⁰, և որ Դավիթ

⁷ Հայերեն ձեռագրերի ժէ դարի հիշատակարաններ (1601-1620 թթ.), հ. Ա, կազմ.՝ Վ. Հակոբյան, Ա. Հովհաննիսյան, Երևան, 1974, էջ 362, Հ^ս 459 (այստեղ որպես գրիչներ արձանագրված են միայն երկուսը՝ «Դավիթ Գեղամեցի, Յովասափ երեց»):

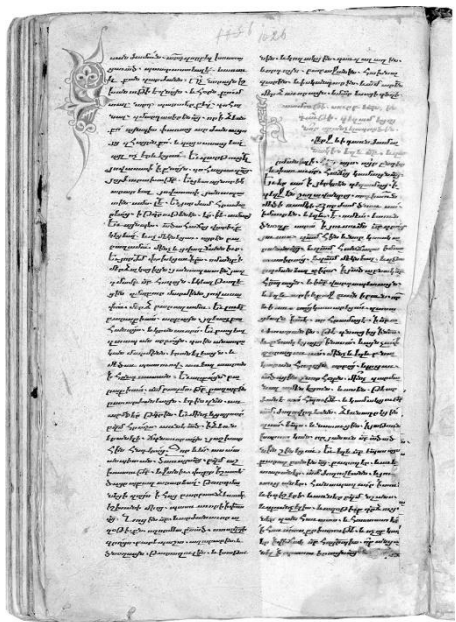
⁸ Ղ. Ալիշան, Հայապատում (Պատմիչք եւ պատմութիւնք հայոց՝ յօրինեալ եւ հաւաքեալ ի Հ. Ղևոնդեայ Վ. Մ. Ալիշան՝ յաթոռակալ վարդապետէ Մխիթարեան ուխտին), Վենետիկ, 1901, էջ 614, ծնթ. 1:

⁹ «Ողբք ի Ջուղա» երկի այդ մասը ՄՄ 3812 ձեռագրում ընկած է:

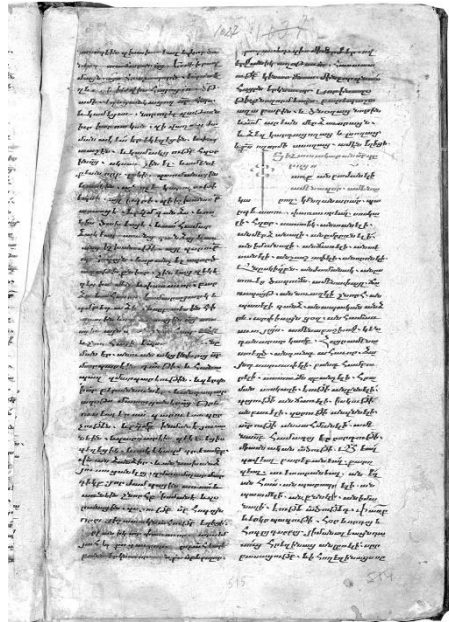
¹⁰ Այդ փաստը բազմիցս նշվում է հայսմավուրբային յուրաքանչյուր միավորի ավարտին եղած համառոտ հիշատակարաններում և վերջում՝ գրչի և ստացողի ընդհանակ հիշատակարաններում: Ստացող Աղաբաբն այնուհետ ձեռագիրը նվիրել է Սուրբ Ամենափրկիչ վանքին: Ձեռագրում ավելի ուշ գրված հիշատակագրություններ կան նաև վերջինիս թոռան և ազգակիցների անունից: Հավելենք, որ հենց այս ստացող Աղաբաբն է 1609 թ. փրկագնել Վանա լճի հարակից գավառներից մեկում ընդօրինակված «Վեհափառի Ավետարանը» (ՄՄ 10780), որն էլ երկար դեգերումներից հետո վերջապես հանգրվանել է Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանում. այս մասին տե՛ս Թ. Մինասյան, Ուտիքի գրչության կենտրոնները, Երևան, 2020, էջ 114: «Վեհափառի Ավետարանը» (ՄՄ 10780) երբեմն շփոթում են առավել հայտնի «Վեհամոր Ավետարանի» հետ (ՄՄ 10680. վերջինիս հնությանը (ենթադրաբար 7-րդ դար), նաև լավ պահպանվածությամբ պայմանավորված՝ հենց այս ձեռագիր մատյանն է ընտրվել որպես ՀՀ նախագահների երդմնակալության արարողության ժամանակ կիրառվող Ավետարան). շփոթը կարող է առաջանալ այն պատճառով, որ երկուսն էլ Մատենադարանի հավաքածու են նվիրաբերվել Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Վազգեն Ա Վեհափառի ձեռնով, սա-

Գեղամեցու խաչքարի արձանագրության մեջ վերջինս բնորոշվում է որպես «Դավիթ եպիսկոպոս»¹¹:

Մեր կարծիքով հավանական է առեղծվածի լուծման մի այսպիսի տարբերակ՝ իր մասին այս նյութը ձեռագրում գրել է ոչ թե Դավիթ Գեղամեցին, այլ Եսայի գրիչը: Դավիթ Գեղամեցին և Հովասափ գրիչները Հայսմավուրքը գրել են փոխնիփոխ, իսկ Եսայի գրիչը՝ Հայսմավուրքի վերջին մասը, որից հետո գետեղել է նաև Դավիթ Գեղամեցու պատմությունը: Ձեռքերի համեմատությունից երևում է, որ Եսային նաև ստացողի հիշատակարանի գրիչն է (տե՛ս 515ա):

Նկ. 1. ՄՄ 3812, 514բ

Նկ. 2. ՄՄ 3812, 515ա

Ձեռագրի մանրամասն ուսումնասիրության ժամանակ մեր ուշադրությունը գրավեց առաջին հայացքից աննկատ ևս մի փաստ՝ այն, որ Դավիթ եպիսկոպոսի

կայն տարբեր ձեռագրեր են. տե՛ս Ա. Մաթևոսյան, «Վեհափառական երկու Ավետարան», էջմիածին, Թ-Փ, 1994, էջ 32-34:

¹¹ Տե՛ս Դիվան հայ վիճագրության, պր. 4, Գեղարձունիք, կազմ.՝ Ս. Բարխուդարյան, Երևան, 1973, էջ 249: Դավիթ Գեղամեցու, ստացող Աղաբաբի, Զակամ գավառի Ղարամուրտս գյուղի, վերջինիս որպես գրչության կենտրոն լինելու և ձեռագրիս՝ այնտեղ ընդօրինակված լինելու վերաբերյալ տե՛ս նաև Թ. Մինասյան, Ուտիքի գրչության կենտրոնները, էջ 108-114: Դավիթ Գեղամեցու մասին տե՛ս նաև Ղ. Ալիշան, Սիսական. Տեղագրություն Մինեաց աշխարհի, Վենետիկ, 1893, էջ 34-35, 52-53:

«Պատմութեան...» գրադաշտն ավելի բաց երանգավորում ունի նույն երեսի այլ հատվածների համեմատությամբ (տե՛ս նկ. 1): Այդպես պատահում է, երբ ձեռագրի գրված հատվածի վրա ինչ-որ նպատակով թուղթ են փակցրած լինում¹² և ժամանակ անց այն հանում են. բնականաբար, ձեռագրի այդ մասն ավելի քիչ է գունափոխված ու աղտոտված լինում: Կարծում ենք՝ հնարավոր է նաև այս վարկածը. Դավիթ եպս. Գեղամեցին, ամենայն հավանականությամբ, մասնակից եղած լինի այս ամենին¹³, այսինքն՝ իր գիտությամբ գրվի իր պատմությունն ու դրվի ձեռագրի մեջ հետագա սերունդների համար, ու որպեսզի շատ ակնառու չլինի այս ամենն իր ժամանակի ընթերցողի համար, որոշվել է նյութը փակել այլ թղթով¹⁴: Այս վարկածը կարող է փոքր-ինչ թեական թվալ, բայց վերը նշված շատ իրողություններ և այստեղ թղթի՝ նախապես փակված լինելու հանգամանքի զուգորդումը, կարծում ենք, կարող են հանգեցնել նման եզրահանգման: Այլապես Դավիթ եպիսկոպոսի «Պատմութեան...» մասի փակված լինելու այլ պատճառ կամ նպատակ չենք կարող ենթադրել:

Ավելին, եթե այս «Պատմութիւն...»-ը գրված լիներ առանձին թերթի վրա և ձեռագրի մեջ մուծված լիներ առանձին, կարելի էր ենթադրել, որ այն իսկապես ավելացվել է ձեռագրին հետագայում՝ որպես ձեռագրի գրչի՝ Դավիթ եպիսկոպոսի մասին լրացնող նյութ: Կամ՝ եթե այս «Պատմութեան...» գրչի ձեռքն այլ լիներ Հայսմավուրքի վերջին միավորի գրչի ձեռքի համեմատ, կարելի էր հավանական համարել, որ հետագայում թերթի չգրված այդ հատվածում մեկը լրացրել է ձեռագրի գրիչ Դավիթ եպիսկոպոսի կենսագրություն-պատմությունը: Սակայն «Պատմութիւն...»-ն անմիջապես շարունակում է Հայսմավուրքի վերջին միավորը՝ որպես նրա մաս. «510ա-5ա Աւելեաց Ե. եւ Աւգոստոս Ժ. Վկայ սրբոյն Անտոնինոսի Աղէքսանդրացոյ..., 510բ ...վկայ սրբոյն Թէփիլոսի եւ կնոջ նորա՝ Պատրիկիայ եւ որդոյ նորա՝ Ադամաղեա..., 511ա Պատմ. Յովասափու եւ

¹² Ձեռագրերում՝ մասնավորապես Հայսմավուրքներում, շատ է հանդիպում այդպիսի երևույթ, երբ հետագայի ստացողը «բարեխղճորեն» այլ՝ չգրված թղթերով ծածկել է գրչության ժամանակի ստացողի համարյա բոլոր հիշատակարանները և վրան լրացրել իր և իր ընտանիքի, ազգակիցների տվյալները: Երբեմն այդ թղթերը ժամանակի ընթացքում պոկվել են կամ միտումնավոր առանձնացվել, որպեսզի երևան մաս գրչության ժամանակի տվյալները: Հանդիպում են դեպքեր, երբ հետագայի ստացողը նորոգողի ձեռքով այնպիսի արհեստավարժությամբ է փակցնել տվել այդ թղթերը, որ դրանք նույնիսկ ձեռագրի թղթից չեն տարբերվում:

¹³ Քանի որ ձեռագիրը գրվել է երեք գրիչների ձեռքով, ակնհայտ է, որ Եսային ժամանակակից է եղել Դավիթ Գեղամեցուն: Ամենայն հավանականությամբ, Եսայի գրիչը ՄՄ 7842 ձեռագրում վկայված հետագայի հիշատակարանի գրիչն է՝ **Եսայի Գեղամեցին**. համընկնում են և՛ վայրը, և՛ ժամանակաշրջանը (1603 թ.). հմմտ. Հայերեն ձեռագրերի Ժճ դարի հիշատակարաններ (1601-1620 թթ.), հ. Ա, էջ 99, շնչ 115:

¹⁴ Թերթ 515ա երեսի՝ «Պատմութեան...» շարունակության վրա ևս նկատելի են ջնջման՝ տողերի վրա ջնջագծերի և թանափի տարածման հետքեր՝ մինչ բնագրի ավարտի հիշատակարանային հատվածը:

Բար[ա]ղամու ճգնօորին..., 514բ [Պ]ատմ. սուրբ եպիսկոպոսին՝ **Դավթի Գեղամեցոյ նոր սքանչելագործին**»՝ նույն այդ միավորի¹⁵ գրչի ձեռքով¹⁶, ինչով էլ հաստատվում է, որ գրվել է բովանդակությունն ընդօրինակելուց անմիջապես հետո:

«Պատմութեան...»՝ Հայսմավուրքի մաս դիտարկվելն ապացուցվում է նաև նրանով, որ նախորդ միավորների նման այս միավորից հետո ևս առկա է ստացողի համառոտ հիշատակարան¹⁷: Եվ, որ ամենակարևորն է՝ լուսանցազարդը և «Պատմութեան...» զարդագիրն արված են նույն ծաղիկողի ձեռքով, և եթե ընդունում ենք, որ Դավիթ եպիսկոպոս Գեղամեցին է ձեռագրի ծաղկողը, ըստ այդմ՝ արված է Դավիթ եպիսկոպոսի ձեռքով (նույն են ոճն ու գունային ներկայանակը): Այս վարկածից ելնելով՝ սկզբնապես ենթադրում էինք, որ գուցե ձեռագրում հենց Դավիթ եպիսկոպոսն էլ իր ձեռքով գրած լինի իր վարքը՝ կենսագրություն-պատմությունը, Հայսմավուրքի միավորներին բնորոշ առանձնահատկություններով¹⁸, բայց, ինչպես ասացինք, Եսայի գրչի ձեռքի համեմատությունը ցույց տվեց, որ այս երկը Եսայի գրչի ձեռքով է գրված: Այսինքն՝ ձեռագրում գրել է Եսայի գրիչը, իսկ թե ինչո՞ւ պետք է ծածկեր այլ թղթով, դա այլ պատճառ, քան մեր եզրահանգումը (Դավիթ եպս. Գեղամեցու մասնակցությունը արված լինելը), չի ենթադրում: Ընդ որում, Եսայի գրիչը ձեռագիրը շարունակել է 480ա էջից, այսինքն՝ նա ոչ միայն այս նյութի ու ստացողի հիշատակարանի գրիչն է, այլ նաև ձեռագրի՝ մինչ այդ եղած բովանդակության վերջին մասի գրիչը:

Ձեռագրերում շատ են հանդիպում հետագայի հիշատակարաններ, բնակա-նաբար՝ այլ ձեռքերով, բայց այս դեպքում Եսայի գրիչը հիշատակարանի գրիչ

¹⁵ Նկատի ունենեմ հայսմավուրբային միավորը՝ «510ա-5ա Աւելեաց Ե. և Աւգոստոս Ժ.», որն իր մեջ ներառում է այս դեպքում՝ չորս տարբեր վկայաբանություն-պատմություն. հայսմավուրբային միավորներն առանձնացվում են ըստ տարվա օրերի:

¹⁶ Առաջին հայացքից գիրը մի փոքր այլ է երևում նախորդ միավորի՝ Եսայի գրչի ձեռքի համեմատ, սակայն առանձին տառանների համեմատությունը ցույց տվեց (մ, ձ, ի, շ, չ), որ գիրը Եսայի գրչի ձեռքն է: Փակված լինելու արդյունքում գրադաշտի այդ մասն ավելի բաց է քիչ աղտոտված, որից էլ առաջացել է այդ տարբերությունը: Եթե նույնիսկ համարենք, որ Եսայի գրչի ձեռքը չէ, ապա ստացվում է, որ Դավիթ Գեղամեցին է իր ձեռքով գրել իր պատմությունը, սակայն 517ա-ի գրչության ժամանակի հիշատակարանի՝ Դավիթ Գեղամեցու գիրը միանգամայն տարբեր է «Պատմութեան...» գրից:

¹⁷ «Սուրին աղօթիմն ողորմեա՛, Քրիստոս ս, բարեպաշտ Աղաբաբին և ծնօղաց նորին, և ամենայն արեան մեծատրացն, և ձեզ՝ կարդացողաց և լսողաց, և Քրիստոս ողորմի ասողաց. ամէն, եղիցի»: Հիշատակարանի սկզբի տողերի վրա ջնջագիծ (նախորդիվ՝ ընդգծված). այստեղ ստացող Աղաբաբի անունը առկա է, ինչը նշանակում է, որ «Պատմութեան...»-ը Հայսմավուրբի միավոր է դիտարկվել:

¹⁸ Այսինքն հնարավոր է, որ Դավիթ եպս. Գեղամեցին, ընդօրինակելով Հայսմավուրբի բազմաթիվ միավորները՝ զանազան սրբացված մարդկանց վարք-պատմությունները, նոր վկաների վկայաբանություն-պատմությունների համարանությամբ իմի՞ր ևս ոգեշնչվել և ցանկություն ունենալ, որ իր կենսագրությունն այդ ձևաչափով հասներ ապագա սերունդներին:

լինելուց բացի նաև ձեռագրի գրիչներից մեկն է: Դա նշանակում է, որ Եսայի գրիչը կիսատը հետագայում լրացնողը և հիշատակարանների գրիչը չի եղել միայն: Նա ձեռագիրն ընդօրինակող գրիչներից մեկն է եղել հենց ձեռագրի ընդօրինակության ժամանակ: Դրա օգտին է խոսում նաև այն հանգամանքը, որ ձեռագրի վերջում առկա է Դավիթ եպս. Գեղամեցու ձեռքով գրված գրչության ժամանակի հիշատակարան: Հակառակ դեպքում, գրչության ժամանակի հիշատակարանը, որ հստակ գրված է Դավիթ եպիսկոպոսի ձեռքով ու գրված իր «Պատմութեան...»-ը հաջորդող էջերում, կամ չէր լինի, կամ կլիներ Եսայի գրչի ձեռքով Դավիթ եպիսկոպոսի անունից: Ստացվում է, որ Դավիթ եպիսկոպոսը տեսել է ամբողջ ձեռագրի ընդօրինակությունը, ըստ այդմ՝ գրել նաև գրչության ժամանակի հիմնական հիշատակարանը, նա Հովասափ երեցի հետ փոխնիփոխ ընդօրինակել է 1ա-480ա էջերի բնագրերը, իսկ այդ մասից հետո եղած բնագրերի ընդօրինակությունն ու Դավիթ Գեղամեցու «Պատմութիւն...»-ը գրվել են Եսայի գրչի ձեռքով իր իսկ Դավիթ եպս. Գեղամեցու գիտությունը: Ավելին, որոշ ձեռագրագիտական և լեզվաբանական նկատառումներից ելնելով՝ կարծում ենք, որ այս «Պատմութեան...» հեղինակը հենց Դավիթ Գեղամեցին է¹⁹, պարզապես ձեռագրում գրված է Եսայի գրչի ձեռքով:

Ինչ վերաբերում է Դավիթ եպս. Գեղամեցու պատմությանը՝ «Պատմութիւն սուրբ եպիսկոպոսին՝ Դավթի Գեղամեցոյ նոր սքանչելագործին», այն զբաղեցնում է ՄՄ 3812 ձեռագրի 514բ-5ա էջերը: Թթ. 514-5-ի միջև մեկ թերթ կտրված-հանված է. պահպանված է մոտ 2 սմ հիմք ունեցող ելուստը, որի վրա առկա են անկապակից մի քանի տառեր: Վերջիններիս գրությունը հար և նման է 514բ և 515ա էջերի գրությունը, որը փաստում է կտրված-հանված թերթի՝ «Պատմութեան...» մաս լինելը: Այսինքն՝ Դավիթ եպս. Գեղամեցու «Պատմութեան...» բնագիրը մեջտեղում նշված Հայսմավուրքի մեկ թերթի չափով ընդհատվում է: Կարծում ենք, որ դա արվել է ձեռագրի գրչության ժամանակի հետ համեմատած՝ ավելի ուշ շրջանում. տեքստում հանդիպող Դավիթ եպիսկոպոսի անունը քերված-ջնջված է, և ամենայն հավանականությամբ նույն անձն էլ կտրել-հանել է թերթը:

«Պատմութիւն սուրբ եպիսկոպոսին՝ Դավթի Գեղամեցոյ նոր սքանչելագործին» բնագիրը Դավիթ եպս. Գեղամեցու կենսագրությունն է՝ գրված Հայսմավուրքին բնորոշ առանձնահատկություններով: Այն վարքագրությանը²⁰ բնորոշ

¹⁹ Դավիթ Գեղամեցու ոճն է, որն ընդհանուր է գրչության ժամանակի գրեթե բոլոր հիշատակարանների համար. կարծում ենք, որ Եսայի գրչի ձեռքով գրված ստացողի հիշատակարանի հեղինակը ևս Դավիթ Գեղամեցին է, պարզապես ձեռագրում ընդօրինակել է Եսայի գրիչը:

²⁰ Ինչպես հայտնի է վարձագրությունը միջնադարյան գրական ժանր է՝ սրբախոսության զլխավոր տարատեսակներից մեկը: Եկեղեցու կողմից ընդունված՝ կանոնացված պատմություն սրբի, նրա կյանքի, հոգևոր սխրանքների ու շարժարանքների, կատարած հրաշագործությունների և այլնի մասին: Վարձագրությունը (ինչպես և վկայաբանությունը) սկզբնավորվել է Բիստոնեական կրոնի հետ մեկտեղ, թեև ունեցել է առավել հին՝ հինկապարանային

հատկանիշների մի ամբողջություն է՝ պարզապես ստեղծված ավելի ուշ՝ ժէ դարում (1610 թ.), և հարմարեցված վերջինիս ժանրային բնույթին²¹: Պատմությունն սկսվում է Դավիթ Գեղամեցու անձին ուղղված մեծարանքի խոսքերով և նրա աստվածահաճո կենսակերպի ներկայացմամբ: Նշվում է ծննդավայրը՝ «... եւ էր սա ի յերկրէն Գեղամայ՝ ի գեղջէն Շողավանքոյ...» (այժմ Ձորագյուղ՝ Գեղարքունիքի մարզ՝ Մարտունու տարածաշրջան)²², ստացած կրթությունը, որի արդյունքում վերջինս այնքան է հմտանում աստվածաբանություն մեջ, որ որոշում են նրան ձեռնադրել հորոտկա վանքի եպիսկոպոս: Ինչպես նշվում է պատմության մեջ՝ «այս հրաշագործ եպիսկոպոսի» օրոք ոչ ոք չի կարողացել վանց առնել Աստծո պատվիրանները: Նշվում են «ամենակարող եպիսկոպոսի» բազմաթիվ նորոգած եկեղեցիները, մասնավորապես՝ հորոտկա վանքը, որ նորոգվել է 1610 թվականին: Դավիթ Գեղամեցին ներկայացվում է իբրև սքանչելագործ. նրան վերագրվում են բազմաթիվ հրաշագործություններ՝ «...լըցաւ աստուածային շնորհօքն...», «... և առնէր բազում նշանս և սքանչելիս... », «... որք լսէին՝ զարմանային և ասէին՝ այն ոչ է կարողութիւն եպիսկոպոսի, այլ թագաւորի, զի իշխանութեամբ արասցէ և բազում գանձս և ոսկիս ծախեսցէ, և սա համարձակեալ առանց գանձոյ և առանց իշխանութեան, այլ զօրութեամբ Սուրբ Հոգոյն և

սկզբնակերպեր (Ք. Տեր-Դավթյան). տե՛ս «Քրիստոնյա Հայաստան» հանրագիտարան, Երևան, 2002, էջ 976-978: Չնայած վարժ կամ վկայաբանություն գրվել են եկեղեցու կողմից սրբացված անձերի մասին նրանց՝ հիմնականում շարչարաններով մահվանից հետո՝ Դավիթ Գեղամեցին փաստացի իր կենդանության օրոք փորձել է գրել այդպիսի վարժ՝ ամենևին չլինելով սուրբ կամ սրբացված անձ:

²¹ Այսպես ասած՝ «շինծո» վարժ է գրել: Երևույթը կարող ենք համեմատել հայերենի որևէ գրատեսակի՝ ավելի ուշ շրջանում կիրառության փորձի հետ: Այսպես՝ հայկական գրի տեսակները՝ երկաթագիր, բոլորգիր, նոտրգիր և շղագիր, ունեն իրենց գործածության մոտավոր ժամանակը. համապատասխանաբար՝ 5-11 դդ., 12-16 դդ., 17-18 դդ., 19-րդ դ. սկսած (տե՛ս Ա. Գ. Աբրահամյան, Հայոց գիր և գրչություն, Երևան, 1973, էջ 56-80), և երբ, օրինակ, 19-րդ դ.՝ արդեն շղագրի ժամանակաշրջանում, ձեռագրերում հանդիպում է բոլորգիր, որը հարմարեցված է վերջինիս յուրահատկություններին՝ ձեռագրագիտության բնագավառում այն ընդունված է անվանել շինծո բոլորգիր: Հայկական գրատեսակների գործածության ժամանակային նոր խմբավորման մասին տե՛ս Մայիլ է. Սթոուն, Տ. Գոյումենան, Հեննինգ Լեմանն, Հայկական հնագրությունն այբոմ, անգլերենից թարգմանեցին՝ Գ. Մուրադեան, Ա. Քոփչեան, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, 2006, էջ 101-107: Մայիլ է. Սթոունն առաջարկում է հետևյալ ժամանակային սահմանազատումը՝ ըստ գրչության «հինգ գլխատր ոների»։ 1. Գլխագիր (երկաթագիր) գրչություն՝ 862-1331 թթ., 2. հառը գլխագիր-փոքրատառ (երկաթագիր-բոլորգիր) գրչություն՝ 981-1304 թթ., 3. Փոքրատառ (բոլորգիր) գրչություն՝ 1169/1170-1829 թթ., 4. Ուշ փոքրատառ (նոտրգիր) գրչություն՝ (1359՞) 1457-1864 թթ., 5. Կցագիր արագագիր (շղագիր) գրչություն՝ 1853-1895 թթ. (փակագծերը Մ. է. Սթոունինն են):

²² Գյուղը հայտնի է եղել մի քանի անուններով՝ Գեանափոր, Ձորագեղ, Շողավանք, Շողագա, Վայի, Վայի Աղալու և այլն. տե՛ս Թ. Հակոբյան, Ստ. Մեղիֆ-Քաչիսյան, Հ. Բարսեղյան, Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հ. 3, Երևան, 1991, էջ 483:

սքանչելագործ աղօթիւքն իւր շինեաց զեկեղեցիս մեծ և փառաւոր...» և այլն: Ավելացվում է, որ նա հմուտ է եղել գրչության արվեստի մեջ ևս²³: Ուշագրավ է այն, որ հայսամալուրքային միավորների վերջում հիմնականում նշվում է տվյալ միավորի սրբացված անձանց, նահատակների մահվան փաստը՝ «Ի սմին աւուր/Յայսմ աւուր կատարեցաւ/փոխեցաւ առ Քրիստոս...» և այլն կաղապարային ձևակերպումներով, մինչդեռ այս «Պատմութեան...» մեջ Դավիթ Գեղամեցու մահվան մասին խոսք չկա, ինչը ևս ապացուցում է, որ Դավիթ Գեղամեցին կարող էր լինել նյութի հեղինակը²⁴: Դավիթ Գեղամեցին այս վարքում բնորոշվում է իբրև «սուրբ և զարմանալի հայրապետ», «այր ընդիր և փառավոր, հաճոյ կամացն Աստուծոյ», «սուրբ եպիսկոպոս», «սուրբ հայրապետ», «հրաշագործ եպիսկոպոս», «շնորհալի եպիսկոպոս», «նոր սքանչելագործ» և այլն:

Ընդ որում, կարելի է հետաքրքիր զուգահեռ տանել «Պատմութիւն սուրբ եպիսկոպոսին՝ Դավթի Գեղամեցոյ նոր սքանչելագործին» բնագրի և Դավիթ Գեղամեցու գրչության ժամանակի գլխավոր հիշատակարանի միջև. երկուսում էլ նույն մարդու կենսագրությունն է, սակայն յուրաքանչյուրում այն ներկայացված է մի դեպքում պատմության-վարքագրության, մյուս դեպքում հիշատակարանային կաղապարներին բնորոշ առանձնահատկություններով: Այսպես, եթե «Պատմութեան...» մեջ առավել ընդգրկուն ներկայացված են Դավիթ Գեղամեցու կյանքը, ծննդավայրը, իր կատարած գործերը, որոնք արժանի են հիշատակության, ու այդ ամենը մի փոքր արտահայտիչ, չափազանցված և պաթետիկ ոճով, ապա գրչության ժամանակի գլխավոր հիշատակարանում պարզապես թվարկվում են միայն նրա ծնողների անունները: Ավելին, ձեռագրի միավորներին կից եղած հիշատակարաններում իրեն նվաստացնող մակդիրներով բնորոշող Դավիթ Գեղամեցին անգամ չի շեշտում իր եպիսկոպոս լինելը:

Դավիթ Գեղամեցու «Ողբք ի Զուղա» չափածո երկը ՄՄ 3812 ձեռագրում առկա է ընդամենը 1 էջի չափով՝ 518ա: Բնագրի սկիզբն ու վերջը թերի են. առկա սկիզբը և ավարտը հետևյալն են՝ «//Զերեսս ի յետս դարձուցին,/ Ի նոցանէ փախուստ առին:/ Մէջ իւրեանցն հնարք իմացան,/ Աւերել զաշխարհս լլման,/ Ասաց տանել զամենեսեան/ Մինչ ի երկիրն Պարսկաստան... Վրանքն ամէն դրաց

²³ Քանի որ բնագիրը մեջտեղում մեկ թերթի չափով ընդհատվում է, այս ձևաչափով գրված հետաքրքիր շատ իրողություններ դուրս են մնում պարզաբանումից, որոնք, վստահ ենք, շատ ավելի լրացուցիչ տեղեկություններ կհաղորդեին Դավիթ եպ. Գեղամեցու մասին: Քիչ հավանական է, որ այդ թերթը՝ թեկուզ և պատառիկի տեսքով, պահպանված լինի որևէ տեղ. միտումնավոր կտրել-հանելու դեպքում հավանաբար նաև ոչնչացվել է:

²⁴ Հետագայում՝ այլ գրչի ձեռքով գրելու դեպքում կգրվեր նաև այդ տվյալը, մինչդեռ Դավիթ Գեղամեցու կենսագրությունը հասնում է մինչև 1610 թվականի՝ իր գործունեությունը, այսպիսին՝ մինչև ձեռագրի գրչության թվականը:

թողին, / Մալս եւ զուակս ոչ նայեցին, / Որպէս առիւծ գոշմամբ եկին, / Իբրեւ զաղ-
ւես յետս դարձին: / Յորժամ յաղթեաց մեծ վագ//»: Հատկանշական է, որ «Ողբք
ի Զուղա» չափածո երկի բնագիրն առկա է միայն թ. 518ա երեսին, որից հետո
շարադրանքը կիսատ է, և 518բ երեսը չգրված է (ժամանակ անց հետագայի
մեկ-երկու հիշատակարան է գրվել). այս երևույթը ևս կասկածի տեղիք տվեց
նյութի՝ հեղինակի ինքնագիրը լինելու առումով: Քանի որ եթե բնագիրը ինքնա-
գիր է և այլ տեղից ընդօրինակություն չէ, բացառվում է, որ հեղինակը նրա շա-
րունակությունը գրեք այլ տեղ՝ բաց թողնելով թերթի հակառակ երեսը: Եթե
եսայի գրչի ձեռքը լինեք, կարելի էր ենթադրել, որ վերջինս միայն այդ չափով է
ընդօրինակել: Կրկին ձեռագրի՝ 518 թերթի մանրամասն ուսումնասիրությունից
պարզ դարձավ, որ այդ թերթը (ինչպես և թերթերի մեծ մասը) նախապես ստաց-
ված է եղել Չ առանձին՝ ավելի բարակ թղթերի սոսնձումով. այժմ թ. 518-ը՝ երկ-
փեղկված-առանձնացված է, և թերթի երկրորդ մասը, որտեղ «Ողբք ի Զուղա»-
ի Բեն երեսի բնագիրը պետք է լինեք, այժմ թափված է²⁵ (ըստ ստորև նշվող
հրատարակված աղբյուրներում «Ողբք ի Զուղա»-ի ծավալի՝ թափված է նաև
հաջորդ առնվազն մեկ թերթի նյութը): Զեռքերի համեմատությունից ևս կարող
ենք փաստել, որ բնագիրը գրվել է Դավիթ Գեղամեցու ձեռքով:

Ուստի «Ողբք ի Զուղա»-ն Դավիթ Գեղամեցու ինքնագիրն է՝ որպես իր ձեռ-
քով ընդօրինակված ձեռագրում չափածո հիշատակարան: Ընդ որում՝ գրված է
ձեռագրի վերջին թերթի վրա, ինչը ևս մի անգամ փաստում է, որ մինչ այդ եղած
Դավիթ եպիսկոպոսի «Պատմութեան...»-ը հենց ինքը՝ հեղինակը տեղյակ է եղել:
Դավիթ Գեղամեցու «Ողբք ի Զուղա» չափածո երկն առաջին անգամ հրատարա-
կել է Ղ. Ալիշանն իր «Հայապատում» աշխատության մեջ²⁶: Ուշագրավ է այն, որ
Ղ. Ալիշանի հրատարակության մեջ ձեռագրումն եղած սկիզբը՝ կես սյունակի չա-
փով պակաս է. սկսվում է «Ողբամք երկիրս Արարատեան» տողից: Ծանոթագրու-
թյունից պարզ է դառնում, որ Ալիշանն այն հրատարակել է հենց այս՝ ՄՄ 3812
Հայսմավուրքից²⁷, բայց թե ինչո՞ւ է բաց թողել բնագրի գոնե առկա սկիզբը,
դժվար է ասել²⁸: Ընդ որում՝ Ալիշանի հրատարակության մեջ Դավիթ Գեղամեցու

²⁵ Թ. 518-ի զույգը՝ ք. 517-ը ևս երկու քերթերի միացումով է, ինչպես նաև «Պատմութեան...»՝
քք. 514-515-ի միջև կտրված քերթի ելուստը:

²⁶ Ղ. Ալիշան, Հայապատում, Վենետիկ, 1901, էջ 614-616:

²⁷ Ծանոթագրության մեջ Ալիշանը նշում է հեղինակին և վերջինիս ծնողներին, որոնց մասին
տեղեկություններն առկա են ՄՄ 3812 ձեռագրի գրչության ժամանակի հիշատակարանում
(չեմբ բացառում, որ Ալիշանը կարող էր այս Հայսմավուրքի՝ այլ ընդօրինակությունից ևս հրա-
տարակել, սակայն ձեռագիրը մեծադիւ է, ըստ այդմ, վերջինիս ամբողջական ընդօրինակ-
ված լինելը քիչ հավանական է):

²⁸ Նշված հրատարակության Առաջաբանում Ալիշանը պարզաբանում է նյութերի ընտրության
սկզբունքները՝ նշելով, որ հիմնականում ընտրել է պատմական առումով կարևորագույնները:

«Ողբք ի Զուղա» չափածո երկը նշված տողից սկսած ամբողջական է մինչև վերջ: Սա նշանակում է, որ Ալիշանի հրատարակության ժամանակ ՄՄ 3812 ձեռագրում վստահաբար նյութի վերջը թափված չի եղել, հնարավոր է եղած լիներ նաև «Ողբք ի Զուղա»-ի սկզբի՝ այժմ թափված մասը²⁹:

Ամփոփենք՝ Դավիթ Գեղամեցու (որպես շարադրանքի հեղինակի) ձեռքով գրած լինելու և իր գիտությունը ձեռագրում այս «Պատմութեան...» լինելու օգտին են հետևյալ փաստերը.

ա. «Պատմութիւն...»-ը գետեղված է Հայսմավուրքի բուն բովանդակության ավարտից անմիջապես հետո, գրված է որպես հերթական միավոր. շարադրանքի վերջում բոլոր միավորների նման ունի ստացողի փոքր հիշատակարան, այսինքն՝ գրվել է հստակ որպես հայսմավուրքային միավոր-մաս ձեռագրի գրչուձևի ժամանակ, ու դա արվել է Դավիթ եպիսկոպոսի ձեռքով գրված հիշատակարանից առաջ, նաև մինչ «Ողբք ի Զուղա» երկը, որը հստակ Դավիթ Գեղամեցունն է:

Մի մասը, եթե չի վրիպել, ապա միտումնավոր չի դրել՝ ցանկանալով շերտաբանել. «Անշուշտ նոր հրատարակելալ բնիկ և օտար գրոց և օրագրոց մէջ կան կարևոր գիտելիք այս գործոյս համար, որք կամու և ակամայ վրիպած են աչքէս, կամ չեն ուզած երկար քննաբանութեանց առիթ տալ, յորոց թէ և օգտուե՛ր եմ երբեմն, բայց և ձանձրացե՛ր ի շատաբանութեանց, և չեմ փափագիր ձանձրացընել զուրիշները» (տե՛ս Առաջաբանի երրորդ և չորրորդ էջերը. էջակալում չունի): Գուցե այստեղ հենց այդ դեպքն է. պատմական առումով ոչ այնքան կարևոր համարած լինի «Ողբք ի Զուղա» երկի սկզբի հատվածը և միտումնավոր չդրած:

²⁹ Ավելի ուշ «Ողբք ի Զուղա» երկը հրատարակված է նաև հետևյալ աշխատություններում՝ *Հայերեն ձեռագրերի ժէ դարի հիշատակարաններ (1601-1620 թթ.)*, հ. Ա, էջ 365-368 (այստեղ տպված ըստ ՄՄ 3812-ի. ձեռագրումս եղած մասն է, իսկ մնացած թափված մասը վերցված է **Ղ. Ալիշանի** «Հայապատում»-ից) և *Ուշ միջնադարի հայ բանաստեղծությունը (XVI-XVII դդ.)*, երկու հատորով, հ. երկրորդ, աշխատասիրությամբ՝ **Հ. Սահակյանի**, Երևան, 1987, էջ 47-51 (բնագրի վերաբերյալ՝ էջ 668, ձեռագրիս վերաբերյալ՝ էջ 788): **Հ. Սահակյանն** այն հրատարակել է 3 աղբյուրի համեմատությամբ՝ ՄՄ 3812, Վիեն. 32, 14բ-15բ (*Յուզակ հայերէն ձեռագրաց Մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վիեննա*, **Հ. Յակովբոս Վ. Տաշեան**, Վիեննա, 1895, էջ 181), **Ղ. Ալիշան**, *Հայապատում*: Վիեննայի նշված ձեռագիրը շղագրով ու՛շ 19-րդ դ. ընդօրինակություն է *Ժողովածու*: Նկարագրության մեջ նշվում է, որ այն ներառում է տարբեր նյութեր մասնավորապես էջմիածնի ձեռագրերից, ու ամենայն հավանականությամբ հենց ՄՄ 3812 (էջմիածնի հավաքածուում եղած շրջանում) ձեռագրից էլ ընդօրինակվել է «Ողբք ի Զուղա» երկը (սկիզբը համընկնում է ՄՄ 3812-ին՝ «///Զերեսս ի յեսս դարձուցին»): Հավանական կլինե՛ր, որ Ալիշանը երկը հրատարակած լինե՛ր Վիեննայի ձեռագրից, սակայն նա նշում է Հայսմավուրքի մասին տվյալներ, որոնք չկան Վիեն. 32 ձեռագրում: **Հ. Սահակյանի** կարծիքով՝ **Ղ. Ալիշանը** հրատարակել է իր ձեռքի տակ եղած այլ՝ մեզ անհայտ աղբյուրից, քանի որ, ըստ նրա, բաց է թողնված ձեռագրումս առկա մասը: Նաև՝ քանի որ ՄՄ 3812 ձեռագրում (որպես ինքնագիր օրինակ) Ողբքի սկիզբը և վերջը թափված են, հեղինակի կարծիքով «Ողբք ի Զուղա» խորագիրը դրել է **Ղ. Ալիշանը**: Սակայն, ինչպես նշվեց վերևում, ենթադրում ենք, որ **Ղ. Ալիշանը** տեսել է ամբողջ երկը՝ խորագրով հանդերձ (մինչ թափված լինելը), պարզապես կրճատել է սկզբի մասը: «Ողբք ի Զուղա» երկի՝ որպես պատմական ողբի գեղարվեստական ճշմանկության մասին տե՛ս նաև **Պ. Մ. Խաչատրյան**, *Հայ միջնադարյան պատմական ողբեր (Ժ՛Ի-ԺԷ դդ.)*, Երևան, 1969, էջ 146, 179-183:

բ. Եթե դիտարկենք այն ենթադրությունը, որ վերջինս կարող էր գրված լինել հետագայում, ապա հետագայի գրիչը բաց չէր թողնի մահվան մասին տվյալը: Յուրաքանչյուր հայսմավուրքային վարք կամ վկայաբանություն հիմնականում ավարտվում է տվյալ սրբին վերաբերող օրով (նշվում է, որ մահացել է այդ օրը)՝ մինչդեռ Դավիթ Գեղամեցու այս «Պատմութեան...» մեջ մահվան որևէ տվյալ չունենք, այստեղ խոսվում է մինչև ձեռագրի գրչության ժամանակի՝ 1610 թվականի իրադարձությունների մասին: Նաև՝ դժվար թե մի երկրորդ անձ մինչ այդ թվականն ընդգրկող իրադարձություններ գրեր հենց ձեռագրի գրչության ժամանակ, և այդ մասին տեղյակ չլիներ Դավիթ Գեղամեցին՝ որպես նույն այդ ձեռագրի գրիչ:

գ. Նույն էջում (514բ) առկա լուսանցազարդը և «Պատմութեան...» զարդագիրը նույն ծաղկողի ձեռքով են, ինչը բացառում է վերջինիս ավելի ուշ գրված լինելու հնարավորությունը: Եթե ձեռագրի ծաղկող ենք համարում Դավիթ եպս. Գեղամեցուն, ստացվում է, որ ինքը տեսել է «Պատմութիւն...»-ը և արել սկզբնատառի մանրանկարը:

դ. «Պատմութեան...» մասի նախապես փակված լինելը ևս մեր ենթադրության օգտին է. փակել են տվել, որպեսզի ժամանակ անց միայն բաց ու հասանելի լինի ուրիշներին: Այդ մասի փակելու այլ նպատակ դժվար է պատկերացնել:

Այսպիսով, բերված ձեռագրական, փաստագրական և այլ տեղեկություններ թույլ են տալիս եզրակացնել, որ ՄՄ 3812 ձեռագրում Դավիթ Գեղամեցին և՛ գրիչ է, և՛ Հայսմավուրքի բովանդակությանը բնորոշ՝ վարքի նոր գործող անձ, սքանչելագործ:

«Պատմութիւն սուրբ եպիսկոպոսին՝ Դավթի Գեղամեցոյ նոր սքանչելագործին» առանձին վերցրած ինքնին կարևոր ու հետաքրքիր բնագիր է (իբրև ավելի ուշ շրջանի վարքագրության նմուշ, նաև Դավիթ Գեղամեցու կենսագրության՝ այս ձևաչափով շարադրանք)³⁰: Ստորև ներկայացնում ենք այդ բնագիրը:

³⁰ Դավիթ Գեղամեցու «Ողբի Ջողա» երկը հրատարակված երեք վերոնշյալ աշխատություններում (և՛ Գ. Ալիշանի «Հայագատում»-ի մեջ, և՛ «Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ»-ում, և՛ Հ. Մահակյանի «Ուշ միջնադարի հայ բանաստեղծությունը» հրատարակության մեջ) նրա «Պատմութեան...» անդրադարձ չի արվել թերևս նշված աշխատությունների բնույթից ելնելով: Գ. Ալիշանը Դավիթ Գեղամեցուն միաժամանակ համարելով և՛ Ողբի հեղինակը, և՛ Հայսմավուրքի գրիչը՝ չի անդրադարձել «Պատմութեան...» առհասարակ: Ըստ այդմ, Դավիթ Գեղամեցու «Պատմութիւն...»-ը մինչ օրս հրատարակված չէ, այն առկա չէ հետևյալ ժողովածուներում և՛ Հայոց նոր վկաները (ժողովրդական հրատարակութիւն), հ. Ա. (1155-1485), կազմեցին Յ. Մանանդեան և Հ. Աճառեան, Վաղարշապատ, 1902 և նույնի գիտական հրատարակությունը, աշխատությունը մեջ՝ Հայոց նոր վկաները (1155-1843), գիտական հրատարակութիւն, աշխատութեամբ՝ Յ. Մանանդեանի և Հ. Աճառեանի, Վաղարշապատ, 1903:

Բնագիրը պատրաստել ենք հետևյալ սկզբունքներով.

1. Ուղղագրական շեղումներն ընդգծել ենք:
2. Անտեսել ենք տողադարձի գաղտնավանկ ը-ն, պահպանել ենք ուղղախոսական ը-ն:
3. Ուղղանկյուն փակագծերում [] վերականգնել ենք շնչված, իսկ կոր փակագծերում () չգրված, սակայն ենթադրվող տառերը:
4. Բնագիրը կետադրել ենք ըստ արդի կետադրական կանոնների:

|514բ| [Պ]աամուփին սուրբ եպիսկոպոսին Գափի Գեղամեցոյ՝ նոր սփանչելագործին

Ի վերջ և ի դառն ժամանակի եղև սուրբ և զարմանալի հայրապետս³¹ այս՝ այր ընդիր և փառաւոր, հաճոյ կամացն Աստուծոյ: Եւ էր սա ի յերկրէն Գեղամայ՝ ի գեղջէն Շողավանքոյ, որդի առն մեծի ռամկի: Յորժամ ծնաւ սա ի մարէն և եղև է. ամեա, ետուն ծնողք սորա ի յուսումն Սուրբ Գրոց. յուսաւ զամենայն Հին և Նոր կտակարանն Աստուծոյ և զամենայն հանճարս իմաստասիրաց, և զամենայն մեկնեալ և զթարգմանեալ գիրս ի յաստուածաբնակ սուրբ հայրապետացն և ի սուրբ վարդապետացն, և եղև արի և քաջ բան ի բուն, որ և ի առ սայ կատարեցաւ զասացեալն ի Տեառնէ, որ հրամայէ ի սուրբ Աւետարանին, թէ՛ «Գնացից ի նոսա և բնակեցայց ի նոսա»³², և այնչափ զօրացաւ սա, մինչև եղև բնակարան Հոգոյն Սրբոյ և լըցաւ աստուածային շնորհօքն, մինչ զարմանալ ամենեցուն՝ և ասեն, թէ՛ արժան է սա՛ հայրապետութեան, և կամակցութեամբ ամենայն ժողովրդեանն՝ ձեռնադրեցին զսա եպիսկոպոս և նստուցին ի յաթոռն խորոտկան, որ յանուն Սուրբ Աստուածածնին շինեցաւ: Եւ եղև սուրբ եպիսկոպոսս այս քարոզ բանին Աստուծոյ. քարոզէր և ավետարանէր ամենայն ժողով(րդ)եանն, և յուսուցանէր հանապազ ար՝ ի տուէ և ի գիշերի, և առնէր բազում նշանս և սքանչելիս, և աղօթիւք դարձուցանէր զանհաւատս և հաստատէր ի հաւատս քրիստ(ոնէ)ութեան, և ոչ ոք կարէր ի վիճակ սուրբ հայրապետիս՝ ոք անցանել ի պատուիր(ան)ացն Աստուծոյ ³³ |515ա| /// նորոգէին զխախ[տ]եալ և զկործանեալ տաճարն Աստուծոյ: Եւ մի ի բազմացն այս հրաշագործ եպիսկոպոսն եղև, [զ]ի ի թվիս Հայոց ՌԾԹ. (1610) ամի եղև ցանկացող սուրբ հայրապետս և կամեցաւ նորոգել զաթոռն իւր՝ խորոտկան, զի վաղուց ժամանակեա էր եկեղեցին

³¹ Մասամբ ֆեոված-ջնջված:

³² Հմմտ. Բ Կորնթ. Զ 16:

³³ Թ. 514-5ի միջև 1 թ. կտրված-հանված. բնագիրը՝ թերի: 514բ-ի երկրորդ սյունակի վերջում 1 բառ ֆեոված-ջնջված: Ամենայն հավանականությամբ գրված է եղել «Դաւիթ». ընդգծված տառերը նշմարվում են, սակայն այլ տառաձևեր ևս կարելի է նշմարել՝ «և», «մ». վերջին բառը ջնջել, իսկ հաջորդ թերթը կտրել-հանել են:

և փայտաշէն, և կամակցութեամբ հզօրին Աստուծոյ՝ սկսաւ շինել, և ամենեքեան, որք լսէին՝ զարմանային և ասէին՝ այն ոչ է կարողութիւն եպիսկոպոսի, այլ թագաւորի, զի իշխանութեամբ արասցէ և բազում գանձս և ոսկիս ծախեսցէ, և սա համարձակեալ առանց գանձոյ և առանց իշխանութեան, այլ զօրութեամբ Սուրբ Հոգոյն և սքանչելագործ աղօթիւքն իւր շինեաց զեկեղեցիս մեծ և փառաւոր, բարձ[ր] և ահաւոր, կամարայարկ և գմբեղաձև. և որք տեսին՝ հի[ան]ային և [փառս] տային Աստուծոյ՝ տուողին այն[պիսի շնոր]հաց: Այլ և շն[որ]հալի եպիսկոպոսս //Յ³⁴ նման էր անուանակցին իւրոյ՝ սուրբ մարգարէին Դաւթի, և հանապազ զմարգարէութիւնն և զերգն ի սուրբ բերանն ունէր, և անդադար աղօթս մատուցանէր Աստուծոյ: Որ և ուսեալ էր սա զարուեստ գրչութեանն, և բազումք ի նմանէ յուսանէին և զարդարէին զեկեղեցիս գեղեցիկ և ոսկէկազմ գրեամբք: Վասն անձանձիր և աննախանձ յուսուցանելոյ՝ զմտամոլար մարդիկք յորժամ գային առ սա և առնէին շնորհք ի սմանէ և զօրանային զօրութեամբ Սուրբ Հոգոյն, որոյ յիշատակն արհնութեամբ եղիցի³⁵:

|515ա| Երջանիկ Տէր փառաւոր,
 [Ս]արսեմ³⁶ յահէդ քո զաւր(աւ)որ:
 [Ա]րդ, արհնեալ է բանն երկնաւոր՝
 [Յ]իսուս Քրիստոս՝ սուրբ և բոլոր:
 Ի քո դասէդ զիս մի՛ մերժեր,
 Ո՛վ երջանիկ աղօթաւոր,
 Հաստատութեամբ կենաս³⁷ մնաս,
 Մինչ որ գնաս Հայրն երկնաւոր:

³⁴ Մեկ բառ փերված-ջնջված: Վստահաբար պետք է լինի [Դաւիթ]. անունը փերող-ջնջողը չի մտածել, որ հաջորդող բառակապակցությունից կարելի է հեշտութեամբ կոսանել, որ խոսքը **Դաւիթ** անվան մասին է «...Այլ և շն[որ]հալի եպիսկոպոսս // նման էր *անուանակցին իւրոյ*՝ սուրբ մարգարէին *Դաւթի*...»:

³⁵ «Պատմութեան...»-ը կից առկա է նաև հանգավորված, անանուն հիշատակարան (ենթադրելի է կրկին Դավիթ Գեղամեցու հեղինակությամբ՝ որպես «Պատմութեան...» շարունակություն), որին նոր միայն հաջորդում է բուն ստացողի հիշատակարանը: Ուստի դա ևս ներառում ենք այստեղ:

³⁶ Կարմրագիր սկզբնատառերն ավելի հեշտ ջնջված:

³⁷ Հնարավոր է՝ այստեղ **կենաց** իմաստի աղավաղված տարբերակն է, սակայն չենք բացառում նաև **կենալ** (մնալ)՝ խոսակցական բայաձևի առկայությունը:

HASMİK IRITSYAN

**BISHOP DAVID GEGHAMETS‘I AS A SCRIBE
OR A NEW WONDER-WORKER IN THE SAME MANUSCRIPT?
(MS M3812, SYNAXARIUM)**

Key words: Synaxarium, Bishop David Geghamets‘i, medieval poet, ecclesiastical figure, scribe, wonder-worker, History of David Geghamets‘i, lives of saints, hagiography, “Lament for Jugha”.

The article discusses the issue of whether bishop David Geghamets‘i is the scribe of the Synaxarium Ms M3812, a matter complicated by the manuscript’s inclusion of a text entitled “The History of the Holy Bishop David Geghamets‘i, the New Wonder-worker” (*«Պատմութիւն սուրբ եպիսկոպոսին՝ Դաւթի Գեղամեցոյ նոր սքանչելագործին»*).

Bishop David Geghamets‘i was Armenian poet and ecclesiastical figure of the 16th-17th centuries. He is most known as the author of the poem “Lament for Jugha” (*«Ողբք ի Զուղա»*) written in 1610. David Geghamets‘i is also known as a scribe. The manuscript M3812 was also copied in 1610 in the village called Gharamurat. In all likelihood, bishop David Geghamets‘i was also the illuminator of the manuscript.

The scribe inserted the text in question after the entries of the Synaxarium, before the main colophon. Although in some published studies David Geghamets‘i is considered the scribe of the manuscript, the presence of this text in the manuscript raise doubts about whether this is true. It seems incredible that, in copying the Synaxarium, the scribe would insert his own biography among other saints and martyrs: describing himself as a “new thaumaturge”, “wonder-worker bishop,” and so on.

Taking into account all the handwritten, documentary and other information, it is possible to conclude that David Geghamets‘i is both the scribe of the Ms M3812 and the character of the *Life*.

The article also contains the text of “The Story of the Holy Bishop David Geghamets‘i, the New Wonder-worker” (*«Պատմութիւն սուրբ եպիսկոպոսին՝ Դաւթի Գեղամեցոյ նոր սքանչելագործին»*).

АСМИК ИРИЦЯН

**ЕПИСКОП ДАВИД ГЕГАМЕЦИ КАК ПИСЕЦ ИЛИ НОВЫЙ
ЧУДОТВОРЕЦ В ОДНОЙ И ТОЙ ЖЕ РУКОПИСИ?
(№ 3812 ИЗ СОБРАНИЯ МАТЕНАДАРАНА, СИНАКСАРИЙ/ АЙСМАВУРК)**

Ключевые слова: Синаксарь (Айсмавурк), епископ Давид, Давид Гегамеци, средневековый поэт, церковный деятель, писец, чудотворец, История Давида Гегамеци, житие, агиография, «Плач по Новой Джульфе».

В статье рассмотрен вопрос, является ли епископ Давид Гегамеци писцом Синаксария М3812, если та же рукопись содержит текст под заглавием: «История святого епископа-нового чудотворца Давида Гегамеци».

Епископ Давид Гегамеци – армянский поэт и церковный деятель XVI-XVII вв. Наиболее известна его поэма «Плач по Новой Джульфе», написанная в 1610 г. Давид Гегамеци известен также как писец. Рукопись М3812 была создана в 1610 году в селе Гарамурад; по всей вероятности, Давид Гегамеци был также иллюстратором этой рукописи.

Интересующий нас текст писец разместил сразу же после основных единиц Синаксария, перед главной памятной записью рукописи. Несмотря на то, что в нескольких опубликованных трудах Давид Гегамеци считается писцом этой рукописи, присутствие вышеупомянутого текста вызвало сомнение, так ли это на самом деле? Кажется невероятным, чтобы писец разместил свою биографию в им же переписанном Синаксарии, наряду с другими святыми, и называл бы себя «новым чудотворцем», «этим чудотворцем епископом» и т. д.

Основываясь на рукописных, документальных и других сведениях, можно заключить, что Давид Гегамеци был и писцом рукописи, и характерным для Синаксария героем жития и чудотворцем.

К статье прилагается текст «История святого епископа-нового чудотворца Давида Гегамеци».

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՊԱՏՄԱԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

Գագիկ Դանիելյան

Կիրիկյան Հայաստանն Իզգ ալ-Դին իբն Շադգադի երկերում
(աղբյուրագիտական ներածություն)..... 5

Վահե Թորոսյան

Ֆրանսիական հետքեր Կիրիկիայի հայոց արքաների թագադրման ձեսում..... 32

Աշոտ Սարգսյան

Հայոց դարձի երկրորդ փուլը. Հիմնական քաղաքական
օրակարգը սպասարկող ծրագիրը 48

Օլգա Վարդապարյան

Բարսեղ Կեսարացու «Յաղագս վեցօրեայ արարչութեան»
աշխատությունը և Մխիթար Գոշի առակները (ոուսերեն)..... 74

Հասմիկ Իրիցյան

Դավիթ եպս. Գեղամեցին գրի՞չ, թե՞ նոր սքանչելագործ
միևնույն ձեռագրում (ՄՄ 3812, Հայսմավուրք)..... 94

ՁԵՌԱԳՐԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹ

Կարեն Մաթևոսյան

Դլաձորի համալսարանը և Վերին Նորավանքի դպրոցը 110

Թամարա Մինասյան

Գրիչ և մանրանկարիչ Մխիթար Անեցու կյանքն ու
ձեռագրական ժառանգությունը 133

Լուսինե Թումանյան

Արտամետ քաղաքի գրչության կենտրոնը 146

Գոհար Չատյան

Դրիմի նշանավոր գրիչ Նատերի՝ ընտանեկան կարևոր
մի գրվագի ճշգրտման փորձ 158

ԲՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Կարինե Մոսիկյան

Թանկարժեք քարերը և դրանց բուժական
հատկությունները ըստ միջնադարյան աղբյուրների..... 170

Գայանե Սահրադյան

18-րդ դարի հայերեն ակրապատինը (ՄՄ 372)
և արևելյան բժշկական ձեռագրային ավանդույթը 198

ՀՐԱՊԱՐԱԿՈՒՄՆԵՐ**Հակոբ Քյոսեյան**

Տիրատուր Կիլիկեցու Քարոզ եկեղեցույ, որ ասէ «Տէր, սիրեցի
զվայելչութիւն տան քո եւ զտեղի յարկի փառաց քոց» ճառը..... 208

Միհրան Ա. Մինասեան

Երկու անտիպ փաստաթուղթ՝ հաշկավանքի եւ
Կարնոյ գիւղերու ու անոնց եկեղեցիներու մասին 227

Ռուզան Պողոսյան

«Բանք իմաստասիրաց աւգտակարք եւ պիտանացուք» 250

Գոհար Մուրադյան

«Բանք իմաստասիրաց» ժողովածուի հունարեն աղբյուրը 278

Առեկ Աբարյան

Առաքել Սյունեցու՝ Տյառնընդառաջի, Ծաղկազարդի,
Հարուխյան և Վարդանանց սրբերին նվիրված անտիպ տաղերը 313

Տ. Շահե Քահանա Հայրապետյան

Սիմեոն Երեւանցի կաթողիկոսի մի քարոզ 323

ԳՐԱՆՈՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ**Ազատ Բոզոյան, Զարուհի Հակոբյան**

Գևորգ Դազարյան, Ուղղափառ հայք, Երևան, 2024, 241 էջ 336

Բանբեր Մատենադարանի հանդեսի հոդվածների
ձևավորմանը վերաբերող պահանջներ 344

CONTENTS

HISTORY AND PHILOLOGY

Gagik Danielyan

Cilician Armenia in the Works of ʿIzz al-Dīn ibn Shaddād
(a Critical Introduction)5

Vahe Torosyan

French Traces in the Coronation Ordo of the Armenian Kingdom of Cilicia..... 32

Ashot Sargsyan

The Second Phase of the Christianisation of Armenia:
A Program Serving a Fundamental Political Agenda48

Olga Vardazaryan

Basil of Caesarea's Hexaameron and the Parables of Mkhit'ar Gosh..... 74

Hasmik Iritsyan

Bishop David Geghamets'i as a Scribe or a New Wonder-worker
in the Same Manuscript? (Ms M3812, Synaxarium).....94

MANUSCRIPT CULTURE

Karen Matevosyan

Gladzor University and the School of Verin (Upper) Noravank' Monastery..... 110

Tamara Minasyan

The Life and Manuscript Legacy of the Scribe and Miniaturist Mkhit'ar Anets'i.....133

Lusine Tumanyan

The Scriptorium of Artamet.....146

Gohar Chatyan

An Attempt to Clarify an Important Family Episode of the
Famous Crimean Scribe Nater.....158

NATURAL SCIENCES

Karine Mosikyan

Gemstones and Their Medicinal Properties According to Medieval Sources.....170

Gayane Sahradyan

A 18th Century Armenian Pharmacopoeia Akhrabadin (M 372)
and The Eastern Medical Manuscript Tradition.....198

PUBLICATIONS

Hakob Kyoseyan

Tiratur Kilikets'i's *Sermon to the Church* "LORD, I have loved the habitation of your house, and the place where your honour dwelleth" 208

Mihran A. Minasian

Two Previously Unpublished Documents on the Khachgavank Monastery, Villages of Garin (Erzeroum) and Their Churches 227

Ruzan Poghosyan

"Useful and Beneficial Sayings of Philosophers" 250

Gohar Muradyan

The Greek Source of the Sayings of the Philosophers 278

Arevik Arabyan

Unpublished Odes (Taghs) of Aṙak'el Siwnets'i Dedicated to the Feasts of Candlemas, Palm Sunday, Easter, and the Saint Vardanids 313

Fr. Shahe Hayrapetyan

A Sermon by Catholicos Simēon Erevants'i 323

BOOK REVIEW

Azat Bozoyan, Zaruhi Hakobyan

Gevorg Kazaryan, *Orthodox Armenians*, Yerevan, 2024, 241 p. 336

СОДЕРЖАНИЕ

ИСТОРИЯ И ФИЛОЛОГИЯ

Гагик Даниелян

Киликийская Армения в сочинениях Изз Ад-Дина ибн Шаддада
(историографическое введение)..... 5

Ваэ Торосян

Французский след в коронационном ритуале Армянского
Киликийского царства..... 32

Ашот Саргсян

Второй этап обращения армян в христианство: программа, обслуживающая
основную политическую повестку..... 48

Ольга Вардазарян

«Шестоднев» Василия Кесарийского и притчи Мхитара Гоша..... 74

Асмик Ирицян

Епископ Давид Гегамеци как писец или новый чудотворец в одной и той же
рукописи? (№ 3812 из собрания Матенадарана, Синаксарий / Айсмавурк)..... 94

РУКОПИСНАЯ КУЛЬТУРА

Карен Матевосян

Университет Гладзор и школа монастыря Верин (Верхний) Норованк..... 110

Тамара Минасян

Жизнь и рукописное наследие писца и миниатюриста Мхитара Анеци..... 133

Лусине Туманян

Скрипторий города Артамет..... 146

Гоар Чатян

Попытка уточнения важного семейного эпизода известного
крымского писца Натера..... 158

ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ

Карине Мосикян

Драгоценные камни и их целебные свойства по
средневековым источникам..... 170

Гаяне Сахрадян

Армянская фармакопея *ахрабадин* XVIII века (рукопись М372)
в традиции восточных медицинских рукописей.....198

ПУБЛИКАЦИИ**Акоп Кеосеян**

«Церковная проповедь Тиратура Киликеци, гласящая Господи!
Возлюбил я обитель дома Твоего и место жилища славы Твоей».....208

Мигран Минасян

Два ранее не публиковавшихся документа о Хачкаванке и
деревнях Карина (Эрзерум).....227

Рузан Погосян

«Полезные и поучительные изречения философов».....250

Гоар Мурадян

Греческий источник древнеармянских «Изречений философов».....278

Аревик Арабян

Неизданные стихи Аракела Сюнеци о Сретении Господнем, Вербном
воскресении, воскресении Христа и посвященные Святым Варданидам.....313

Священник Шагэ Айрапетян

Проповедь католикоса Симеона Ереванци.....323

РЕЦЕНЗИЯ**Азат Бозоян, Заруи Акобян**

Геворг Казарян, *Православные армяне*, Ереван, 2024, 241 с.....336

ԲԱՆԲԵՐ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ

Հատոր 38

BULLETIN OF MATENADARAN

Volume 38

ВЕСТНИК МАТЕНАДАРАНА

Том 38

Ձևավորումը և էջադրումը՝ Անահիտ Խանգադյանի
Շապիկի ձևավորումը՝ Մարտիրոս Տոլմանեանի
Շապիկին՝ Ծնունդ, ծաղկող՝ Մխիթար Անեցի, Ավետարան, 14-րդ.դ, ՄՄ 7740:
Սրբագրիչ՝ Արմինե Գրիգորյան
Տեխնիկական խմբագիր՝ Մարիամ Բրուտյան
Հրատարակչական խմբագիր՝ Հայկ Համբարձումյան

Ձափսը՝ 70×100 1/16, տպագրական մամուլ՝ 22, տպաֆանակ՝ 150

Մատենադարան

Մերոպ Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի

ինստիտուտի հրատարակչություն, Երևան, Մաշտոցի պող. 53, հեռ. (010) 513033

publishing.matenadaran@gmail.com

Ամսագրի թվային տարբերակը՝

banber.matenadaran.am/download-category/բանբեր-մատենադարանի/